

АНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСАД ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ

УДК 336.717.6

О.В. Неклюєнко,
*Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»*

Ринкова трансформація економіки вимагає теоретичного переосмислення і практичного вдосконалення форм і методів фінансового забезпечення розвитку сфери освіти економічної системи держави. Загальноприйнятим є теоретичне положення про пріоритетну роль держави не тільки у фінансовому забезпеченні розвитку освіти, а й в активному регулюванні нею механізму надання освітніх послуг з метою досягнення оптимізації різних джерел фінансування.

Стабілізація економічного стану в Україні потребує формування надійної системи надходжень до державного бюджету, а система витрат державного бюджету визначає можливості держави в соціальній сфері. Нині перед Україною стоять три головних завдання, спрямованих на здійснення соціальних програм: по-перше, яку частину валового внутрішнього продукту уряд може виділити на соціальні програми, в тому числі і на діяльність вищих закладів освіти; по-друге, за якими принципами розподілятимуться кошти на соціальні потреби (пенсії, допомога по безробіттю, витрати на освіту й охорону здоров'я); по-третє, яким чином слід збалансувати витрати на підтримку добробуту населення з витратами, що формують потенціал для зростання виробництва.

Розрахунки, зроблені на основі даних багатьох країн, свідчать, що співвідношення величини витрат на освіту і економічного ефекту від неї дорівнює 1:4, а продуктивність праці фахівця з вищою освітою в 10-11 разів перевищує витрати на його підготовку. Вищі заклади освіти позитивно впливають на прискорення перетворення науки на головну продуктивну силу суспільства [3].

Екстенсивний розвиток економіки супроводжується екстенсивним розвитком освіти. І, навпаки, інтенсифікація виробництва підвищує економічність його функціонування і дозволяє, відповідно, виділити більше ресурсів на розвиток освіти, підготовку кадрів. У свою чергу, поліпшення якості підготовленої робочої сили активно впливає на досягнення вагоміших результатів у сфері виробництва.

Проблеми фінансування закладів освіти – бюджетних установ розглянуті в працях відомих вітчизняних та зарубіжних економістів С. М. Альошина, І. А. Андрєєва, М. Т. Білухи, А. М. Бєлова, Й. М. Бєскіда, Є. П. Вороніна, С. Ф. Голова, Є. М. Бойко, С. А. Буковинського, П. Т. Ворончука, В. М. Онищука, Е. П. Дедкова, Р. Т. Джогі, С. Я. Зубілевич, А. Г. Зверєва, А. Н. Кузьминського, Л. Я. Корєцкогo, Ф. С. Міхальчука, І. Н. Полевогo, О. О. Чечуліної та інших.

При розробці механізму сучасних фінансово-економічних відносин вищих закладів освіти, необхідно вивчити питання формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, де важливе місце в сучасних умовах займає облік формування та використання коштів спеціального фонду. Це все і підтверджує актуальність проведеного дослідження та його загальноекономічне значення.

Мета статті – висвітлити стан освіти і форми її фінансування в Україні, визначити напрямки по удосконаленню фінансування системи освіти в умовах кризи. Проаналізувати основні напрямки реформування та вдосконалення фінансів системи освіти в ринкових умовах.

В роботі розглядається сучасний стан організації освіти в Україні; стан фінансування системи освіти; аналізується зарубіжний досвід фінансування освіти.

Державній системі освіти завжди належала пріоритетна роль при вихованні та освіті підростаючого покоління. Пріоритетність освіти зазначена і в сучасному законодавстві. Перш за все необхідно відмітити, що право на освіту – одне із основних і невід'ємних конституційних прав громадян України – "Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі" ст. 53 [1].

Докорінні зміни в сфері соціально-економічних відносин, які відбуваються в Україні охоплюють і вищу освіту, головними завданнями якої є забезпечення фундаментальної наукової, професійної та практичної підготовки, надання громадянам

освітньо кваліфікаційних рівнів відповідно з їх покликанням, інтересами та здібностям, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовка і підвищення кваліфікації.

Ринкова трансформація економіки вимагає теоретичного переосмислення і практичного вдосконалення форм і методів фінансового забезпечення розвитку освітянської сфери економічної системи держави. Загальноприйнятим є теоретичне положення про пріоритетну роль держави не тільки у фінансовому забезпеченні розвитку освіти, а й в активному регулюванні нею механізму надання освітніх послуг з метою досягнення оптимізації різних джерел фінансування.

У вітчизняній економічній літературі питання фінансового забезпечення розвитку освіти є малодослідженим. Так Бойко Є. М. пропонує здійснювати реформування освіти, як проведення комплексу заходів державної політики, що враховує права та інтереси особистості і суспільства [6]. Він визначає ряд принципів які заслуговують на увагу і до яких ми приєднуємося, тому що вважаємо їх актуальними в сучасних умовах:

„- перехід від принципу утримання вищих освітніх закладів за рахунок державного бюджету до їх державної підтримки у фактично можливих розмірах ; розвиток системи державного замовлення на підготовку кадрів;

- вдосконалення та поглиблення автономії освітніх закладів у галузі фінансів;

- розширення самостійності в розпорядженні ресурсами, в тому числі коштами бюджету; здійснення різних видів діяльності, зокрема тих, що приносять дохід. Повністю повинні звільнитися від оплати послуги, які надаються в межах обов'язкового мінімуму. Послуги понад цей мінімум мають оплачуватися самими споживачами” [7].

Відсутні науково обґрунтовані рекомендації про роль державного бюджету і бюджетної системи в цілому у здійсненні освітньої політики. Разом з тим, зарубіжна економічна думка має значні здобутки в наукових дослідженнях питань, пов'язаних із освітніми послугами, що надаються державою.

Україна нині перебуває в глибокій соціально-економічній кризі, вихід з якої можливий шляхом підвищення та раціонального використання інтелектуально-освітнього потенціалу суспільства. Адже, як сказав фундатор національної науки В. І. Вернадський понад півстоліття тому, спасіння України – у розвитку освіти та наукових знань. Останні

виступають умовою не лише суспільного прогресу, а й саморефлексії, стабільності в державі, її національної безпеки [9].

Система освіти стоїть біля джерел генофонду нації та громадянського суспільства, формує фізичне і морально-психічне обличчя молоді людини. У свою чергу, криза в освіті зумовлює деградацію багатьох сфер суспільного життя, перетворення країни з такої, що створює нові технології (які є джерелом науково-технічного прогресу), на країну – споживача чужих розробок і досягнень, руйнує духовну сферу, мораль, той каркас, який підтримує суспільство у стані живого організму.

В цілому у світі відбуваються зростання ролі розумової праці та зменшення фізичної. За останні 100 років частка фізичної праці знизилася з 90 до 10 %, а до 2000 р., за розрахунками фахівців, вона знизилась удвічі і становить всього лише 5 %. Одночасно зростатиме роль інтелектуального потенціалу суспільства. Адже промислова революція збільшує можливості людини в 1000 разів, електроніка – в 100 тис., а інформаційна революція може довести цей показник до 100 млн. разів.

Відомо, що продуктивність праці залежить не лише від застосування техніки, а й від оволодіння професійною майстерністю, від уміння управляти технікою. Розрахунки, зроблені на основі даних багатьох країн, свідчать, що співвідношення величини витрат на освіту і економічного ефекту від неї дорівнює 1:4, а продуктивність праці фахівця з вищою освітою в 10 – 11 разів перевищує витрати на його підготовку. Вищі заклади освіти позитивно впливають на прискорення перетворення науки на головну продуктивну силу суспільства [5].

Можна сказати, що майбутнє України залежить від рівня освіти її населення. Однак, щоб освіта сприяла захисту стратегічних інтересів держави, її розвиток має випереджати у часі розвиток інших складових частин економіки. Для забезпечення сьогоденної потреби народного господарства у кадрах структуру і контингент навчальних закладів необхідно було передбачити ще 5–10 років тому.

Фінансування вищих закладів освіти здійснюється за рахунок коштів загального і спеціального фонду Державного бюджету.

Аналіз розподілу видатків Державного бюджету України, за даними Міністерства фінансів України, наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл видатків Державного бюджету України по Міністерству освіти і науки

Найменування	2008 рік					2009 рік				
	Загал. фонд		Спец. фонд		Разом	Загал. фонд		Спец. фонд		Разом
	Тис. грн	%	Тис. грн	%		Тис. грн	%	Тис. грн	%	
Міністерство освіти і науки України	1293109,2	71,96	503865,4	28,04	1796974,6	1655246,1	65,27	880794,8	34,73	2536040,9
Професійно-технічні заклади освіти	329874,0	85,84	54395,0	14,16	384269,0	395996,0	80,39	96625,8	19,61	492621,8
Вищі заклади освіти I та II рівнів акредитації	129144,0	66,66	64603,6	33,34	193747,6	164604,9	62,96	96824,1	37,04	261429,0
Вищі заклади освіти III та IV рівнів акредитації	539684,3	60,21	356590,5	39,79	896274,8	715913,8	53,66	618305,4	46,34	1334219,2
Заклади післядипломної освіти III та IV рівнів акредитації	1078,1	46,12	1259,4	53,88	2337,5	1456,5	47,74	1594,1	52,26	3050,6
Інші заклади і заходи післядипломної освіти	700,2	100			700,2	915,9	100			915,9

Як видно із даних таблиці загальна сума видатків Державного бюджету по Міністерству освіти і науки у 2009 році збільшилася порівняно з 2008 роком на 739066,3 грн., або на 30 %. При цьому слід відмітити, що в загальній сумі видатків на утримання вищих закладів освіти спостерігається стала тенденція збільшення питомої ваги спеціального фонду у загальній сумі видатків з 64603,6 тис. грн., що склало 33,34 % у 2008 році до 96824,1 тис. грн. або 37,04 % у 2009 році у вищих закладах освіти I і II рівнів акредитації, та у вищих закладах освіти III і IV рівнів акредитації ці показники відповідно склали 356590,5 тис. грн., або 39,79 % у 2008 році та 618305 тис. грн. або 46,34 % у 2009 році. Всього ж по міністерству освіти і науки розмір спеціального фонду у 2008 році склав 503865,4 тис. грн. або 28,04 %, а 2009 році збільшився до 880794,8 тис. грн. або до 34,73 %. Наведені дані свідчать про більш активне залучення до фінансування вищих закладів освіти власних коштів зазначених бюджетних установ.

Додатковими джерелами фінансування вищих державних закладів освіти, які сьогодні відносяться до спеціального фонду, можуть бути: кошти, що отримані за навчання, підвищення кваліфікації, підготовку та перепідготовку кадрів відповідно із укладеними договорами; плата за надання додаткових освітніх послуг; кошти, що отримані від

реалізації продукції учбово-виробничих майстерень, підприємств, цехів, від надання в оренду окремих об'єктів основних засобів; кошти за послуги автотранспорту; кошти за науково-дослідні роботи; кошти від методично-видавничої діяльності; дотації з місцевих бюджетів; кредити і позики банків; дивіденди за цінними паперами та доходи за депозитними вкладками; добровільні грошові внески; інші кошти.

Перелік платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20.01.97 р. № 38 із змінами і доповненнями, та порядок надання таких послуг затверджено спільним наказом Міністерства освіти України, Міністерства фінансів України і Міністерства економіки України від 27.10. 97 р. № 383/239/131 [4]. Платні освітні послуги не можуть надаватися замість або в межах обсягів основної освітньої діяльності, що фінансується за рахунок бюджетних коштів (загального фонду).

Залучені додаткові джерела фінансування повинні бути спрямовані на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу, що визначена діючим законодавством і статутом такого закладу.

Державні вищі навчальні заклади згідно Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22.05 97р. № 283/07-ВР

відносяться до неприбуткових організацій, до яких застосовується пільговий режим оподаткування п. п. 7.11.2 ст. 7 Закону про прибуток [2].

Доходи, що отримують державні вищі навчальні заклади, згідно постанови КМУ "Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ" від 28.02.2002 р. №228, враховуються у складі спеціального фонду кошторису доходів і видатків та використовуються на фінансування видатків відповідно цього кошторису.

У сучасних умовах освіта як форма організації виховання і передачі молодим поколінням систематизованих знань та інформації зазнає суттєвої трансформації в усіх країнах світу. Зміни, яких зазнає система освіти в сучасних умовах, мають широкий характер за своїм змістом і проявляються в різних формах: ускладненні самого процесу навчання, розширенні інституційних форм та структури організації цієї сфери, диверсифікації її фінансового механізму.

Ускладнення фінансового механізму системи освіти проявляється у дедалі більшому розширенні різноманітних та появі нових джерел фінансування.

Ця складна комплексна проблема потребує аналізу в трьох вимірах: власність, фінансування і контроль. Власність – кому належить, тобто в якій формі власності перебуває і здійснює свою діяльність певний вищий освітній заклад. Фінансування – хто оплачує здобуття освіти. Контроль – хто вирішує проблеми менеджменту освітнього закладу.

У промислово розвинутих країнах видатки на освіту на всіх рівнях державного сектору, як правило, складають від 4,5 до 7 відсотків від ВВП. У країнах, що розвиваються, видатки на освіту коливаються від 2,5 до 7,5 відсотків від ВВП і в середньому складають меншу частину ВВП у порівнянні до промислово розвинутих країн. Видатки на освіту, як частину видатків на рівні всього державного сектору, як правило, перевищують 10 % [10].

Те, що розвиток держави залежить від рівня освіти розуміють і реалізують на практиці у високо розвинутих країнах світу, скажімо, у США. Після успіхів колишнього Союзу в космосі у 60-х роках американські вчені підготували для конгресу США доповідь про стан викладання математики у школах, заявивши, що виникає загроза для національних інтересів держави. Як наслідок, протягом наступних двох десятиріч розвитку освіти в США надавалося пріоритетне значення [9].

У США вищі заклади освіти від післядипломних і додаткових послуг отримують набагато більше коштів, ніж від плати за навчання в бакалавраті; наукові дослідження у вищих закладах освіти у середньому по Європі

на 60-70%, а в США на 80% мають прикладний характер, фінансуються фірмами або приватними фондами [8]. А також прийнято ряд законопроектів щодо зниження щорічного оподаткованого рівня сімейного доходу, якщо в сім'ї є хоч один студент.

Як результат такої освітньої політики, у США понад 85% населення віком 25-29 років мають повну середню освіту (за цим показником США стоять на другому місці у світі після Японії). Подібне ставлення до освіти, надання їй пріоритетного фінансування, ресурсного та кадрового забезпечення є характерним і для багатьох інших країн як Заходу, так і Сходу. Скажімо, в Японії 95% молоді закінчують 12-класну школу. У віковій групі 25-34 роки – 42,3% громадян Японії мають вищу освіту, у групі 35-44 роки – 26,9%. Інвестиції в освіту і науку в Японії та Південній Кореї дозволили їм вийти на принципово новий рівень економічного розвитку.

За даними ООН, рівень безробіття у західноєвропейських країнах серед дорослого населення дорівнює 6,5%, у тому числі з початковою освітою – 11,9, неповною середньою – 5,7, вищою – 3,3-3,6%. Таким чином, чим вищим є рівень освіти в країні, тим нижчим є процент безробітних. А безробіття, як відомо, середовище для злочинності, зростання психічних захворювань, самогубств, інших негативних явищ, які не сприяють зміцненню національної безпеки.

Незважаючи на наявність широкого позитивного світового досвіду щодо впливу розвитку освіти на зміцнення національної безпеки, у нашій державі здійснювана політика у сфері освіти не змогла вивести цю галузь до пріоритетних. Навпаки, її фінансування з кожним роком погіршується: бюджетом на 2005 р. на освіту було передбачено 5,3% ВВП, на 2006 р. – 4,6, на 2007 р. – 5,2%. Це зумовлює появу закладів освіти, де послуги надаються на платній основі [9].

Ще у 20-і роки академік С. Г. Струмилін довів, що капітальні витрати держави на шкільне навчання окупаються вже у перші 1,5 року; протягом наступних 35 років держава одержує чисті бариші у розмірі 73% річних. Що-небудь рентабельніше за таке розміщення капіталу було б важко придумати [9].

Уже сьогодні близько 400 тільки робітничих професій вимагають підготовки в обсягу вузу (I–II чи III–IV рівнів акредитації). Зростання освітньої підготовки нині є необхідною передумовою успішного оволодіння складними сучасними професіями, підвищення кваліфікаційного рівня. Виконання цього завдання потребує подальшого нарощування обсягів фінансування галузі освіти, зміцнення її матеріально-технічної бази.

Сьогодні стає очевидним, що коштів, які виділяються із бюджету на утримання вищих закладів освіти явно недостатньо. Освіта

переживає важкі періоди свого розвитку. Нинішній її стан визначається гострим дефіцитом фінансування та матеріальних ресурсів. Державні гарантії, передбачені на потреби освіти в розмірі не меншим ніж 10 % від національного доходу, не витримуються. Поки що на освіту витрачається 5,7 % державного бюджету (2008 р.) при затвердженій сумі 5,9 %.

Розраховувати лише на державний бюджет сьогодні не можна. Тому нова система фінансування вищих державних закладів освіти уявляється в перспективі багатоканальною, що передбачатиме безпосередню участь споживачів освітніх послуг у процесах формування та використання централізованих та децентралізованих фондів фінансових ресурсів. В системі освіти знижується рівень бюджетного фінансування і розширюється залучення власних коштів.

Цей процес поступово набирає сили, і повинен був би зняти навантаження з бюджету. Але насправді доходи від платних послуг лише заміщують бюджетні асигнування, які не надійшли до освітньої установи. Вивчення наявних проблем вищих державних закладів освіти дає підстави запропонувати підхід до вирішення, в основі якого лежать, з одного боку, принцип соціальної значимості освіти, а з другого – потенційні можливості самофінансування.

Вища освіта являється однією із основних ланок освітньої галузі. Її значення не можна заперечувати, як і необхідність принципів загальнодоступності і рівних прав. Однак фінансові реалії сьогодення полягають у тому, що держава не в змозі забезпечити достатньо надійного фінансування вищих закладів освіти. Очевидним являється і той факт, що працевлаштування випускників стало великою проблемою для багатьох вузів. Тому виникає питання, чому держава повинна фінансувати підготовку фахівців, які потім не можуть працевлаштуватися, адже державного фінансування явно недостатньо. Тому ми вважаємо, що державне фінансування має поширюватися тільки на державне замовлення, яке, у свою чергу, повинно встановлюватися під потреби держави і державного сектора.

Водночас, мабуть, необхідні зміни і у фінансовому механізмі вищої школи. Насамперед необхідно ввести університетську та факультетську автономію, в тому числі розширення фінансових прав університетів, надання їм додаткових податкових пільг. Світовий досвід переконує, що це об'єктивний атрибут вищої освіти, визначальний чинник конкуренції у даній сфері. Як не можуть в економіці нормально розвиватися ринкові відносини в умовах підпорядкованості підприємств галузевим міністерствам і відомствам, так і вища освіта не може розвиватися без автономії її закладів.

Важливим питанням реформування системи вищої освіти є встановлення методу фінансової діяльності. Як нам здається, вищі заклади освіти повинні функціонувати на засадах неприбутковості незалежно від виконуваних ними видів діяльності.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Витрати на соціальні потреби займають найбільшу питому вагу у загальній структурі використання фінансових ресурсів.

2. Джерелами фінансування бюджетних установ - вищих закладів освіти є: асигнування із відповідних бюджетів, власні кошти бюджетних установ, гуманітарна допомога, кредити. Сьогодні використовуються майже всі джерела фінансування вищих закладів освіти, але чітка система джерел фінансування поки ще так і не сформована.

Перспективними напрямками подальших розробок ми вважаємо формування чіткої системи джерел фінансування освітньої системи України, вдосконалення фінансового механізму вищої школи.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. - К.: Преса України, 1997. - 80 с. ISBN 966-7084-06-X.
2. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 22 травня 1997 р. № 283/97 - ВР // Урядовий кур'єр. - 1997. - 12 черв., з наступними змінами і доповненнями.
3. Зміни до Інструкції про кореспонденцію субрахунків бухгалтерського обліку для відображення основних господарських операцій бюджетних установ: Затв. Наказом Державного казначейства України від 10 серпня 2001 р. № 143 // Офіційний вісник України. - 2001. - № 38. - 5 жовтня. - С. 156.
4. Перелік платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами: Затв. Постановою КМУ від 20 січня 1997 р. № 38 // Офіційний вісник України. - 1997. - № 4.
5. Перелік платних послуг, які можуть надаватися державними закладами охорони здоров'я та вищими медичними закладами освіти: Затв. Постановою КМУ від 17.09.96 р. № 1138 // Зібрання постанов уряду України. - 1996. - № 18.
6. Бойко, Є. М. Економічне обґрунтування величини витрат на підготовку кадрів // Фінанси України. - 2000. - № 11.
7. Бойко, Є. М. Сучасний стан і напрямки реформування системи вищої освіти // Фінанси України. - 1999. - № 9. - С. 46-51.
8. Дяченко Н.В. Ресурсне забезпечення підготовки кадрів // Фінанси України. - 2000. - № 7.
9. Куценко, В., Удовиченко, В., Опалев, І. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України // Економіка України. - 1998. - № 1.
10. Основи економічної теорії: Підручник у 2 кн. Кн.1: / Ю. В. Ніколенко, А. В. Демківський, В. А. Євтушевський та ін.; За ред. Ю. В. Ніколенка. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: Либідь, 1998. - 272 с.

